

Peter Slavkovský

Ústav etnológie SAV, Bratislava
slavkovsky@radiolan.sk

Životné stratégie generácií obyvateľov slovenského vidieka v 20. storočí

Vedné disciplíny skúmajúce v minulosti vidiecke spoločnosti na Slovensku sa vo svojej poznávacej činnosti sústredili hlavne na prírodné, historické, regionálno-etnické, ekonomicko-sociálne a technologické súvislosti vývinu materiálnej i sociálnej kultúry obyvateľov Slovenska. Priama politická kauzalita tohto procesu ostávala, často z pochopiteľných dôvodov, na periférii ich záujmu. Je však evidentné, že so stupňom civilizačného vývinu stúpa i vplyv politických rozhodnutí na vývin poľnohospodárstva i na myslenie a správanie sa ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou. Táto tendencia dosiahla na slovenskom vidieku svoj vrchol práve v druhej polovici 20. storočia a mala významný dosah na formovanie životných stratégií jednotlivcov i celých generácií spätých na Slovensku s poľnohospodárskou prvovýrobou.

Kľúčové slová:

Roľnícka rodina, agrárna kultúra, agrárna politika

Kontinuita tradícií

Kultúrny systém predindustriálnych spoločností sa vyznačoval veľkou stabilitou. Platí to i o slovenskom vidieku ešte i na začiatku 20. storočia. V prostredí agrárnych sociálnych skupín (roľnícka rodina, spoločnosť obce) existovala regulujúca normatívnosť, postavená na kultúrnych vzoroch. Tie platili v príslušnej kultúre ako ideálny model životných aktivít jednotlivca i celých generácií, akýsi návod na konanie, ktoré bolo v príslušnom spoločnosti považované za normálne; a súčasne tvorili i kritérium jej hodnôt. Mikrosvet dedinského spoločnosti bol tým sociálnym priestorom, ktorého usporiadanie orientovalo jednotlivca i generácie roľníckej rodiny na materiálne i nemateriálne hodnoty, ktoré v ňom boli vzácne a cenené. Najväčšiu stabilitu dosahovali vždy v malých, integrovaných spoločnostiach.

Tento sociálno-hospodársky mechanizmus mohol fungovať len vtedy, ak rodina dokázala dostatočne saturovať svoje základné životné potreby. Pre plnenie

takýchto sociálno-ekonomických predpokladov bola uspošobená i organizácia rodinného života. V nej vyprofilované úlohy a postavenie jednotlivých členov sa v podstate brali ako normy, ktoré sa vstěpovali už pri výchove detí. To sa prejavilo i v medzigeneračnom odovzdávaní kultúrnych hodnôt a z nich vyplývajúcich životných stratégií.

Závazný cyklus denných i ročných poľnohospodárskych prác vnášal do rodinného života rozmer „času“, v ktorom sa súčasnosť naplňala vlastne opakovaním minulého. Kultúrne tradície boli prostriedkom, ktorý pri danej úrovni agrárnej kultúry (polyfunkčnosť, nízka mechanizácia, malé výmery obhospodarovanej pôdy, snaha po hospodárskej sebestačnosti) zabezpečoval nerušený chod nielen hospodárskych, ale i sociálnych činností. Práca s pôdou a dobytkom bola samozrejmosťou, ktorú generácie obyvateľov slovenského vidieka prijímali ako podstatu života a spôsob svojej sebarealizácie. Roľnícke zamestnanie otca sa stalo cieľom snažení i jeho syna.

Vývin kultúry v čase tvorí kultúrnu históriu. Aj keď spôsob života vidieckych spoločenstiev Slovenska vykazoval v minulosti veľkú stabilitu, predsa je to len, ako každá kultúra, dynamický systém, ktorý odráža nielen vnútorné tendencie svojho nositeľa, ale i vonkajšie podnety, ktorým, ak chce prežiť, sa musí prispôbiť. A práve kvalitatívne zmeny vonkajších podmienok vývinu spôsobu života na Slovensku vyvolali diskontinuitu, ktorá sa prejavila i na formovaní životných stratégií jednotlivcov i celých generácií spätých na Slovensku s poľnohospodárskou prvovýrobou.

Kolektivizácia poľnohospodárstva

Prvá polovica 20. storočia bola zavřením kontinuitného vývinu agrárnej kultúry i jej zodpovedajúcemu sociálnemu ekvivalentu – roľníckej rodiny a usporiadania spoločenstva obce. Spoločenské a politické zmeny po roku 1948 znamenali významnú diskontinuitu vo vývine agrárnej kultúry i spôsobe života vidieckeho obyvateľstva.

Kolektivizácia poľnohospodárstva, tak ako ju vtedajšie politické elity presadzovali, bola pochoená ako problém politický a ekonomický, nerešpektovali sa otázky sociálne, kultúrne, psychologické, ktoré mohli navyiac ovplyvniť myslenie a konanie dedinského človeka. Preto bolo družstevné poľnohospodárstvo chápané ako prejav agresivity, ktorá rozbíjala tradičné modely spôsobu života. Nepochopenie družstevnej myšlienky a ideologizácia hospodárskych otázok vidieka priniesli vtedy svoje dôsledky i pri formovaní životných stratégií jednotlivých generácií.

V 70. a v 80. rokoch 20. storočia však nastúpil slovenský agrokomplex celkom pozitívny trend postavený na koncentrácii výroby, kapitálu, využívaní nových technológií a dobrej kvalifikačnej úrovni pracovníkov v poľnohospodárskej prvovýrobe. Spôsob života na slovenskom vidieku dostal v tom čase dva významné znaky modernizácie – oslabenie zdedených, rodových, od individua značne nezávislých väzieb a ich nahradenie takými, kde bola kľúčovým znakom vlastná

voľba. Táto rozšírená možnosť voľby sa prejavila i pri možnosti zmeny zamestnania. Na to nadviazal ďalší znak modernizácie – váha a význam racionálneho konania. Pri stále významnej tradičnej skúsenosti nadobúda nový význam vedecká organizácia výroby, vzdelanie, tvorba a sprostredkovanie informácií.

Slovenský vidiek tak absolvoval v 70. a 80. rokoch 20. storočia najpodstatnejšiu časť svojej modernizácie. Generácia detí bývalých súkromných roľníkov sa stotožnila s dovedy len deklarovanými výhodami veľkovýrobných foriem poľnohospodárskej výroby a spolu so vzdelaním sa stali súčasťou jej hodnotových orientácií. Presunom záujmu roľníckej rodiny z „ekonomického kapitálu“ na „kultúrny kapitál“, získala najmladšia generácia vzdelanie, ktoré jej v existujúcom sociálnom priestore dávalo osvedčenie o novej kompetencii nielen vo vyštudovanom odbore, ale i v spoločenských vzťahoch.

Na rozdiel od hodnôt spoločenského (participácia na správe obecného spoločenstva) a ekonomického kapitálu (vlastníctvo pôdy, hospodárskych strojov, dobytky), ktoré boli v čase združstevňovania najviac vystavené tlaku spoločenských pomerov, a relatívne najľahšie bolo nimi súvekým politickým elitám manipulovať, predstavovala zmena kultúrneho kapitálu kvalitatívne rozhodujúci a pozitívny prínos pre ďalší vývin spôsobu života slovenského vidieka.

Dekolektivizácia poľnohospodárstva

Obdobie po roku 1989 bolo na Slovensku ďalším významným predelom v živote ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou. V rokoch 1990-91 sa uskutočnením rýchlych transformačných krokov dosiahol zásadný zlom pri prechode od centrálne plánovaného hospodárstva k trhovému. Privatizácia však nemala pre vtedajšie politické elity len čisto ekonomický rozmer, bola pre nich dôležitou politickou zárukou nezvratnosti nastúpených zmien.

Pokusy zamerané na rozbitie družstiev počítali s reštitučným entuziazmom bývalých súkromných roľníkov. Verili, že slovenský roľník sa vráti k individuálnemu hospodáreniu na rodinnej farme. Zabudli si však položiť otázku, k akým rodinným farmám sa to slovenskí roľníci mali vrátiť.

Politické elity na Slovensku si teda po roku 1989 neuvedomili dve významné okolnosti:

1. že návrat k hospodáreniu na farmách západoeurópskeho typu nie je v našich podmienkach možný, lebo takýto typ organizácie poľnohospodárskej výroby tu nebol ani v predsocialistickom období. Reštituované výmery poľnohospodárskej pôdy to ekonomicky neumožňovali, nedostatok finančného kapitálu, vysoké úrokové sadzby a legislatívna neschopnosť všetkých ponovembrových vlád vyriešiť otázky vlastníctva pôdneho fondu boli ďalšími limitmi v podnikaní tohto druhu;
2. ľudia, ktorí mohli byť v tomto podnikaní úspešní, často synovia bývalých súkromných roľníkov, už dávno svojím vzdelaním, skúsenosťami a ambíciami

prerástli dimenzie malej rodinnej farmy. Práve vtedajšími spoločenskými pomermi spôsobovaný únik príslušníkov podnikateľsky orientovanej elity z poľnohospodárstva možno považovať za jednu z najväčších strát v agrárnom sektore.

Malé rodinné farmy fungujúce na samozásobiteľskom princípe sú ochotní prevádzkovať len ľudia v dôchodkovom veku, nezamestnaní, prípadne robotníci s nízkymi príjmami. Takýto status roľníka v 21. storočí je pre vývin slovenského vidieka nielen ekonomicky neproduktívny, ale i sociálne dehonestujúci.

V období rokov 1990-2000 klesala úroveň slovenského poľnohospodárstva. Úmerne tomu klesal i záujem nastupujúcej generácie obyvateľov vidieka spájať svoje predstavy o profesionálnom živote s pracou v poľnohospodárstve. Miesto podnikania na nich odchádzajú za prácou do miest a zahraničia. Vidiek na Slovensku sa odchodom mladých vyľudňuje a starne.

Záver

Na oboch diskontinuitách vývinu slovenského vidieka v druhej polovici 20. storočia sa ukázalo, že generácie jeho obyvateľov spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou neboli pripravené na radikálnu zmenu, ktorú im politici nastražili. Obe diskontinuity znamenali „rozkolísanie“ ich hodnotového systému a boli spojené s procesom „zbezvýznamňovania“ celých spoločenských a generačných vrstiev, ktorým zobrali zmysel a význam ich predtým prežitých životov. Takto sa znehodnocovali spoločenské ciele, ku ktorým smerovali ich individuálne životné snaženia. Ekonomické reformy priniesli i veľa ľudských sklamaní a tragédií, ktorých dôsledkom bola rezignácia, často prechádzajúca až do celospoločenskej apatie. Jednotlivci i celé sociálne skupiny sa ocitli v novom sociálnom priestore, kde sa predchádzajúce hodnoty ukázali ako prekonané, irelevantné, skrátka „bezvýznamné“. Hľadanie novej kontinuity tradícií, a s ním spojený vzostup sociálnej signifikantnosti novej generácie, bude zložitý a dlhotrvajúci proces.

Петер Славковски

Животне стратегије генерација становништва словачких села у 20. веку

Кључне речи:

сеоска породица, аграрна култура, аграрна политика

Свако друштво има сопствене вредности условљене постојећим културним, економско-социјалним, као и политичким приликама. Све оне заједно формирају систем вредности који, у крајњем резултату одређује мотивације и активности појединаца и читавих генерација. Тако је било и на словачком селу током целог 20. века.

Читаве генерације људи везаних за пољопривредну примарну производњу доживеле су у овом раздобљу веома радикалне промене у своме начину живота, које је са собом донела сеоска цивилизација, почев од времена пољоприведне револуције у 18. и 19. веку. Заједно са њима мењали су се и услови у којима су се формирали животни циљеви сеоских генерација на овом подручју, у раздобљу 1900/1948. г, 1948/1989. г, и после 1989. г. У историјски кратком раздобљу морали су у њиховом испуњавању савлађавати како заоставштине феудализма, тако и проблеме модернизације, данас чак у њиховом глобалном облику. Све то је условило животне стратегије за више генерација људи везаних за примарну пољопривредну производњу. Под појмом „животне стратегије“ подразумевамо циљане активности, помоћу којих се у датом начину живота могло постићи стање које се у систему вредности конкретног друштва сматрало најоптималнијим. Наравно, овако схватана „животна стратегија“ резултат је како субјективних, тако и објективних услова. Њихов каузалитет у животу више генерација становништва словачких села чини предмет интересовања моје студије.

Континуитет традиција

Културни систем преиндустријских заједница истицао се високом стабилношћу. То важи и за словачко село још у почетку 20. века. У средини аграрних социјалних група (сеоска породица, општинска заједница) постојале су регулативне норме, које су проистикале из културних узора. Ови узорци постојали су у конкретној култури као идеални модели животних активности појединца и читавих генерација, као неко упутство за понашање које се у конкретној заједници схвата као нормално, а истовремено су сачињавали и

критерије њених вредности. Микросвет сеоске заједнице био је управо она социјална средина чија је структура оријентисала појединца и генерације сеоских породица према материјалним и нематеријалним вредностима, које су у њој биле високо вредноване и цењене. Највећа стабилност увек је постигнута у малим интегрисаним заједницама.

Овај социјално-економски механизам могао је да функционише само ако је породица успевала да на задовољавајући начин испуњава своје основне животне потребе. Ове социјално-економске предуслове испуњавала је, такође, и организација породичног живота. Задаци испрофилисани у њој, исто као и положај појединих чланова, били су у суштини сагледавани као норме које су преносене деци већ приликом њиховог васпитавања. Исто то се дешава и у узајамном међугенерациском предавању културних вредности и из њих произилазећих животних стратегија.

Обавезујући циклус свакодневних и годишњих пољопривредних радова уносио је у породични живот димензију „времена“, у коме је садашњост заправо представљала понављање прошлости. Културне традиције биле су средство које је на конкретном нивоу аграрне културе (полифункционалност, низак степен механизације, мале површине обрађиване земље, настојање ка постизању економске самосталности) обезбеђивало неометано одвијање како привредних, тако и социјалних делатности. Рад са земљом и стоком био је уобичајено занимање које су генерације становника словачког села прихватале као суштину свог живота и начин свога сопственог остваривања. Пољопривредно занимање оца постало је циљ стремљења и за његовог сина.

Развој културе у времену чини културну историју. Иако се начин живота сеоских заједница у Словачкој истицао у прошлости високим стабилношћу, ипак је то заправо, као и свака култура, динамички систем који одражава не само унутрашње тенденције својих носилаца, него и спољне импурсе којима мора да се прилагоди, уколико хоће да преживи. И управо квалитативне измене спољних услова развоја начина живота у Словачкој изазвале су дисконтинуитет који се испољавао и у формирању животних стратегија појединаца и читавих генерација, везаних у Словачкој за пољопривредну примарну производњу.

Колективизација пољопривреде

Прва половина 20. века значила је завршетак континуираног развоја аграрне културе и њој одговарајућег социјалног еквивалента – сеоске породице и општинске заједнице. Друштвене и политичке промене након 1948. године донеле су значајан дисконтинуитет у развоју аграрне културе и начину живота сеоског становништва.

Колективизација пољопривреде, онако како су је тадашње политичке елите спроводиле, била је схватана као политички и економски проблем. Нису били поштовани социјални, културни, психолошки моменти, они који су

највише могли да утичу на мишљење и понашање сеоског човека. Због тога је задружна пољопривреда схватана као демонстрација агресивности која је уништавала традиционалне моделе начина живота. Погрешно схватање задружне идеје, као и идеологизација економских питања села, довели су у то време и до последица у формирању животних стратегија појединих генерација.

У седамдесетим и осамдесетим годинама 20. века, пак, словачки агрокомплекс кренуо је сасвим позитивним путем, који се базирао на концентрацији производње, капитала и на коришћењу нових технологија и високог нивоа квалификације радника у области примарне пољопривредне производње. Начин живота на словачком селу примио је у то време два значајна обележја модернизације – слабљење наслеђених, фамилијарних, од индивидуе заправо независних веза и њихово замењивање онима, код којих је главна карактеристика био сопствени избор. Ова проширена могућност избора испољавала се и код могућности промене запослења. На то се надовезује следећа карактеристика модернизације – тежина и значај рационалног делања. Уз стално значајно традиционално искуство, нови значај добија научна организација производње, образовање, стварање и посредовање информација.

Словачко село је тако у седамдесетим и осамдесетим годинама 20. века прошло кроз најбитнији део своје модернизације. Генерација деце бивших пољопривредника идентификовала се са до тада само декларисаним предностима нових облика пољопривредне производње, и заједно са образовањем, оне су постале саставни део њихових вредносних оријентација. Услед померања интересовања сеоске породице од „економског капитала“ ка „културном капиталу“, најмлађа генерација стекла је образовање које јој је у постојећем социјалном простору пружио сведочанство о новој компетенцији – не само у студијској струци него и у друштвеним односима.

За разлику од вредности друштвеног (партиципација у управи општинске заједнице) и економског капитала (власништво земље, пољопривредних машина, стокe), које су у време колективизације биле изложене највишем притиску друштвених прилика, а политичке елите су њима релативно најлакше могле манипулисати, промена тзв. културног капитала представљала је квалитативно одлучујући позитиван допринос у даљем развоју начина живота словачког села.

Деколективизација пољопривреде

Раздобље после 1989. године представљало је у Словачкој следећи значајну прекретницу у животу људи везаних за пољопривредну примарну производњу. Преломне године за прелазак од централне планске привреде ка тржишној привреди су године од 1990. до 1991, услед остваривања брзих трансформацијских мера. Међутим, приватизација за тадашње политичке елите није имала само економску димензију, него је за њих била и значајна политичка гаранција за неповратност покренутих промена.

Покушаји усмерени на разбијање задруга рачунали су са ентузијазмом приликом реституција бивших пољопривредника. Веровали су да ће се словачки сељак вратити на индивидуално привређивање на породичној фарми. Међутим, заборавили су да се упитају које су то, заправо, породичне фарме на које словачки сељаци треба да се врате.

Политичка елита у Словачкој након 1989. године није уочила две значајне околности:

1. Повратак привређивању на фармама западноевропског типа није могућ у нашим условима, јер овакав тип организације пољопривредне производње овде није постојао чак ни пре социјализма. Пољопривредне површине под реституцијом нису то економски омогућавале, а недостатак финансијског капитала, високе каматне стопе и легислативна неспособност свих влада после новембра 1989. да реше питање власништва земљишног фонда представљали су значајне лимите за пољопривредно привређивање ове врсте;
2. Људи који су у овој делатности могли да постигну успехе, а то су често били синови бивших пољопривредника, својим образовањем, искуствима и амбицијама већ одавно су прерасли димензије мале породичне фарме. Одлазак ових људи из пољопривреде, проузрокован управо тадашњим друштвеним приликама, може се посматрати као један од највећих пораза у аграрном сектору.

На малим породичним фармама, које функционишу по принципу самоснабдевања, хоће да раде само пензионери, незапослени, или радници са ниским приходима. Овакав статус сељака у 21. веку не само да је за развој словачког села економски непродуктиван, већ је и социјално дехонестирајући.

У раздобљу од 1990. до 2000. године пао је ниво словачке пољопривреде. Сразмерно томе, опало је и интересовање наступајуће генерације сеоског становништва да своја схватања о своме професионалном животу везује за рад у пољопривреди. Уместо тога, они одлазе за послом у град или у иностранство. Села у Словачкој, услед одласка младих људи, постају празна и стара.

Закључак

Оба дисконтинуитета у развоју словачког села у другој половини 20. века показују да генерације његових становника везаних за пољопривредну примарну производњу нису биле спремне на радикалну промену коју су им политичари наметнули. Оба дисконтинуитета значила су ремећење њиховог вредносног система и била су везана за процес обезвређивања читавих друштвених и генерацијских слојева, којима су одузели смисао и значај њиховог дотадашњег начина живота. Тако су се обезвређивали друштвени циљеви којима су они тежили у својим приватним животима. Економске реформе донеле су и многа људска разочарења и трагедије, чија је последица

била резигнација, која је често прелазила у друштвену апатију. Појединац и читаве социјалне групе нашли су се у новом социјалном простору, у коме су се дотадашње вредности показале као превазиђене, ирелевантне, једноставно – „безначајне“. Тражење новог континуитета традиција, а са њим повезан пораст социјалне сигнификантности нове генерације, биће сложен и дуготрајан процес.